

מבט שונה על עקדת יצחק

אחת מאבני היסוד באמונתו של יהודי היא ראיית נכונותו של אברהם לעקוד את יצחק בנו (יחידו שנולד לו בזקנותו) כפסגת האמונה הצרופה בא-ל. אולם במבט מעמיק יותר ניווכח שאין הדברים פשוטים כלל וכלל. במדרש בראשית רבה אנו חשים בלבטים הנסתרים של אברהם לגבי ציווי הא-ל. היתממותו של אברהם, שכביכול אינו יודע איזה בן מבקש ה' ממנו להקריב לו,¹ מראה בבירור את הדיכוטומיה שהוא שרוי בה. אין הוא שלם עם צו זה, מחד, אך אינו מעז להמרות את פי ה', מאידך.

למרות שאברהם מכונה "אֱהָבִי"², אין חז"ל מעלימים עין מפגמים באמונתו. המדרש אומר: אמר רבי מאיר: בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה, אמר להם הקב"ה... הביאו לי ערבים טובים שתשמרוהו, ואני נותנה לכם. אמרו לפניו: רבש"ע, אבותינו ערבים לנו... אמר להם הקב"ה: אבותיכם, יש לי עליהם. אברהם יש לי עליו, שאמר 'במה אדע' (בר' טו:ח).³

הביקורת של חז"ל היא במישור האמוני. גם הפייטן הארץ-ישראלי הקדום, רבי אלעזר הקליר, מבקר בפיוטיו את אברהם על קטנות אמונתו.⁴ אולם הפייטן יוחנן הכהן שחי בארץ-ישראל בתקופת המעבר בין הכיבוש הביזנטי והכיבוש הערבי (המאה ה-7), נוקט בשיטה ייחודית בקדושתא (פיוט שנאמר בבית הכנסת קודם לקדושה) שפייט לשבועות: "אָז טָרַם נוֹסְדוּ אָרְץ וְשָׁמַיִם".⁵ בפיוט זה מתואר דו-שיח בין אב (הקב"ה) לבתו (התורה). האב מציע שורה של מועמדים כחתנים לבתו ואולם הבת אינה מסכימה להינשא לאיש מהם. מה הם נימוקיה לדחיית המועמדים?

אדם הראשון: עבר על לא תחמוד ועל לא תגנוב.

נח: שָׁגָה בֵּין וּלְקַלֵּל גִּזְעוּ טַעַן.

יצחק: ותכהינה עיניו בעת שיבו, כלוקח שוחד ומצדיק רָשָׁע בְּרִיב.

יעקב: רימה בְּהוֹרוֹ בַקְּחָתוֹ שְׁנֵי גֵדֵיו.

לבסוף בוחרת הבת בחתן העניו והמסור: משה רבנו. בין אלה שנדחו על-ידי הבת, בולט אברהם, שכנגדו מוטחת הביקורת הבוטה ביותר:

עֲנֵתָה אֲמוֹן⁶ לְדָר בְּמַרוּמִים / יָדַעְתִּי גַם אֲנִי כִּי הוּא⁷ טוֹב וְהוֹלֵךְ תָּמִים
אָבֵל עַל יְחִידוֹ⁸ לֹא קָנָה רַחֲמִים / וְשָׁלַח יָד בְּאֶבְרָם לְשִׁפְףֵי דָמִים
וְכָל כֶּף לְעֵשׂוֹת רְצוֹנָה בְּלֵב תָּמִים / וּבִטּוֹחַ כִּי אֶתָּה טוֹב וּמְלֵא רַחֲמִים
אָבֵל הִיָּה לוֹ לְהַתְחַנֵּן לְפָנָיו וּלְבַקֵּשׁ רַחֲמִים / וְלִתְשׁוֹף יְחִידוֹ מֵאֵשׁ פְּחָמִים⁹
הוּא לֹא רִיחַם לִוְלֵי רַחֲמָתָה בְּעַל הַרְחָמִים.

יחידושו של יוחנן הכהן הוא בזה שהוא אינו מתייחס לעברות שבין אדם למקום (כגון: חוסר אמונה), אלא לעברות שבין אדם לחברו. הפייטן רואה באברהם דמות אנושית, שהיא אמנם דמות ענקה המאפילה על אחרים, אולם מכלל יצור אנושי לא יצאה. אדם שאינו מתחנן ואינו מבקש רחמים על בנו יחידו - פגם יש בו, ולכן אינו ראוי לקבל את התורה. חסרונה של בקשת הרחמים במקרה העקדה בולט בהשוואה לתחנונים שאברהם שוטח כדי להציל את אנשי סדום ועמורה (בר' יח).

בשיטתו של יוחנן הכהן הלכו מספר פרשנים והוגי דעות, אם כי קשה לדעת אם הכירו קדושתא זאת. בין מעבירי הביקורת ניתן למנות את הפייטן רבי בְּנִימֵן בן שמואל (בדור שקדם לרש"י),¹⁰ את הפרשן והפייטן יוסף טוב עֵלָם (Bonfils) בן המאה האחת-עשרה,¹¹ את הוגה הדעות והפרשן יוסף

1 בראשית רבה נה, ז.

2 יש' מא:ח: "זרע אברהם אֱהָבִי", וכן דבה"ב כ:ז: "זרע אברהם אֱהָבִי".

3 שיר השירים רבה א, ג וכן תנחומא וישב, ב.

4 ראה את הפיוט "אֲמַץ אֲדִירִי כָּל חֶפְץ" ואת הקדושתא לשבועות "אָרְץ מְטָה וְרַעְשָׁה", בתוך: שולמית אליצור (1988), **רבי אלעזר בירבי קליר**.

5 ראה את הדיסרטציה של נחום ויסנשטרן (תשנ"ד), **פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע**, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 32 – 40.

6 התורה.

7 אברהם.

8 יצחק.

9 מן האש השורפת את הקרבן לאחר שחיתתו.

10 ראה עזרא פליישר (תשמ"ה), "אזהרות לר' בנימן (בן שמואל) פייטן", בתוך: **קָבֵץ עַל יָד יָא (כא)**, חלק א, עמ' 20.

11 ראה י' פרנקל (תש"ס), **מחזור לשבועות לפי מנהג אשכנז לכל ענפיהם**, עמ' 294 – 295.

אבן כספי, מן המאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה¹² ואת רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בעל "מִשְׁךְ חֶקְמָה", מן המאות התשע-עשרה והעשרים.¹³ מדוע פנה הפייטן יוחנן הכהן לדרך שונה מן הדרך המסורתית, שראתה במעשה העקדה את ההתמסרות הטוטלית והנשגבת של המאמין?

בעניין זה אנו מגששים בערפל, אולם ניתן לשער שני דברים: א. הצורך להבליט את דמותו של משה כנגד דמויותיהם של האבות נובע מפולמוס סמוי עם כיתות שראו באבות אישים טהורים ומוסריים, אישים שמעלתם גבוהה מזו של משה, שהנחיל את החוק היבש, את התורה.¹⁴ ב. בתקופת הדמדומים בין שתי המלכויות ששלטו בארץ, הביזאנטים הנוצרים והערבים המוסלמים, היו פרעות קשות כנגד יהודי ירושלים,¹⁵ ואפשר להניח שכתוצאה מהפרעות מצד הנוצרים, היו יהודים שהעדיפו להמית את ילדיהם מאשר להתנצר.¹⁶ יש לשער שהפייטן יוחנן יצא בחריפות כנגד מגמה זאת, שהוא ראה בה רצח ילדים. לחיזוק עמדתו, פייט את אשר פייט על אברהם (דעת המחבר).¹⁷

ד"ר אברהם שפיר
ירושלים

¹² **ספר גביע הכסף** (תשמ"ב), עמ' יג, לא.

¹³ על הפסוק בכר' כב: יב "כי עתה ידעתי כי ירא א-להים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני".

¹⁴ כך משער פרופ' יוסף יהלום, חוקר הפיוט הארץ-ישראלי (בדברים שאמר בעל-פה).

¹⁵ ראו: משה גיל (תשמ"ז), "היסטוריה פוליטית של ירושלים", בתוך: **ספר ירושלים - התקופה המוסלמית**

הקדומה (638 – 1099), עמ' 2.

¹⁶ ראו: שלום שפיגל (תש"י), "מאגדות העקדה", בתוך: **ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס**, החלק העברי, עמ' תע"א – תקמ"ז.

¹⁷ ראה A. I. Shafir (2004), "Az Terem" – A Piyyut by Yochanan HaCohen: A Kedushtha for Shavu'ot Festival Morning, Hebrew Studies 45, pp. 223 – 252.